

**K pojetí způsobu života
a podmínek života
v současné sovětské literatuře:
přístupy, závěry, konsekvence**

RICHARD RŮŽIČKA

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
pobočka Ústí nad Labem

Znalost nejnovějších výsledků marxisticky koncipované badatelské práce, aplikované i teoreticko-metodologické, je jedním ze základních předpokladů efektivnosti společenskovedního výzkumu, výzkum životního způsobu nevyjímaje. Dalším takovým předpokladem je také stále upřesňování základních kategorií. Čím jsme blíže počátkům poznávání určitého jevu, tím více jej vnímáme jako souhrn atributů vázících se – více či méně rozlišeně – na širší celek reality, a tím více se také setkáváme s rozmanitostí jeho interpretací. Mnohostrannost souvislostí spjatých s jevem a kategorií „způsob života“ působí na parcialitu výpovědi o této kategorii a vyvolává představu i o (většinou však jen zdánlivé) rozpornosti fakticky spíše dílčích a přechodných vymezení pojmu. Dosažená úroveň pojmového vymezení problému samozřejmě ovlivňuje i směry a možnosti poznání v empirické rovině výzkumu způsobu života.

Smyslem této stati je v určité míře zpřístupnit a zhodnotit současnou sovětskou produkci zaměřenou na pojmové vymezení způsobu života. Nejde však o pouhou bilanci a utřídění definic pojmu, o posouzení jejich společných znaků a vzájemné souměřitelnosti. Takový přístup má omezený význam a oprávnění právě proto, že definice jsou většinou pouhým odrazem určitých aspektů analýzy místa způsobu života v systému společenské reality. Cílem je poskytnout určitý ucelený (i když zdaleka ne vyčerpávající) obraz aspektů, souvislostí a cest řešení problematiky kategorie způsobu života, které přinesla v posledních letech velice bohatá sovětská společenskovední literatura, a ukázat na otevřené problémy, jimž by měla být věnována pozornost. Je přirozené, že každá důslednější snaha o porovnání různých přístupů a vymezení pojmu předpokládá analytickou práci a následně vede k určité syntéze a formulaci nových stanovisek – ta však tu jsou uplatněna jen v míře nutné pro hodnocení srovnávaných přístupů. Otázkám přesahujícím rámec stati bude věnována pozornost na jiném místě.

I.

Smysluplné vymezení kategorie způsobu života jako určité abstrakce v systému a systémem ostatních abstrakcí (kategorií), postihujících společenskou realitu, není libovolnou záležitostí. Jde o problém ontologické a gnoseologické adekvátnosti, o problém teoretického a konečkonců praktického společenského smyslu určení významné stránky reality.

Je proto pochopitelné, že sovětská autoři věnují při řešení těchto problémů velkou pozornost pracím klasiků marxismu, zvláště pak známé pasáži z Německé ideologie, považované také většinou z nich za výchozí bod všech vymezení způsobu života: „Způsob, jak lidé vyrábějí prostředky k svému životu, závisí především na tom, jaké jsou vůbec životní prostředky, které tu byly

před nimi a které musí reprodukovat. Na tento způsob výroby nelze pohlížet jen z té stránky, že je reprodukcí fyzické existence individuí. Je to spíše již určitý druh činnosti těchto individuí, určitá forma projevu jejich života, určitý způsob jejich života. Jak individua projevují svůj život, taková jsou. To, čím jsou, spadá tedy vjedno s jejich výrobou, a to s tím, co vyrábějí, i s tím, jak vyrábějí. Čím individua jsou, závisí tedy na materiálních podmínkách jejich výroby.“ [Marx-Engels 1958: 335](1)

Tuto pasáž nemůžeme obejít ani v našem případě, neboť právě v jejich interpretacích se koncentrují základní otázky sledované problematiky. Předmětem diskuse ovšem je, zda v ní Marx s Engelsem předkládají či nepředkládají vymezení pojmu „způsob života“. Avšak například i V. S. Markov, který ji nepovažuje za vymezení způsobu života, současně překračuje rámec svého (většinou ostatních autorů protikladného) závěru, když říká: „Hlavním motivem daného výroku, společně se stanovením vědeckomaterialistického pohledu na základy společenského životního procesu, je podle našeho názoru myšlenka o shodě historicky určitých forem činnosti lidí s procesy jejich formování jako individuí («jak individua projevují svůj život, taková jsou»). A pojem «způsob života» zakladatelé marxismu použili s jediným cílem, s jediným určením – jako svého druhu «mústek», střední článek mezi teoretickými kategoriemi nejvyšší obecnosti, odrážejícími zákonitosti společenského rozvoje (jako pojmu «způsob výroby»), a konkrétními, jedinečnými jevy, tvořícími individuální životní činnost lidí a její podmínky. Způsob života takto představuje souhrn všech bezprostředních podmínek formování, rozvoje a činnosti individuí – to, co předmarxističtí materialisté, osvícenci a utopisté nazvali okolnostmi, prostředím, hájící stanovisko, podle kterého podmínky formují člověka.“ [Markov 1976: 19].

Markov se svým stanoviskem dotýká některých hlavních diskutovaných otázek. Posouzení tohoto stanoviska i řady dalších je ovšem možné jen bližším rozkladem problematiky. Nicméně z posouzení celkového kontextu dané pasáže z *Německé ideologie* (jehož nutnost Markov sám zdůrazňuje) podle našeho názoru vyplývá nejen nástin materialistického přístupu a složitosti dialektiky lidského životního projevu, nýbrž i jádro problému způsobu života, i jádro smyslu, proč je daný problém marxismem nastolován a teoreticky i prakticky řešen.

Způsob života jako určitost životního projevu

Určitým vodítkem k rozkladu daného problému může být postup, jímž danou pasáž z *Německé ideologie* interpretuje B. A. Grušin [Grušin 1977]. Z hlediska výchozí definice způsobu života rozlišuje pět prvků, momentů vymezení.

V prvním jde o to, že pojem „způsob života“ (obraz žizni) se vztahuje k činností lidí: „Způsob života – to je činnost (dějatělnost), životní činnost (žiznědějatel'nost) lidí.“ V druhém pak o to, že způsob života znamená u Marxe

(1) Vzhledem k dále sledovaným otázkám uvádíme ještě alespoň ty části ruského překladu a původního německého znění této pasáže, u nichž lze připustit určité významové nuance: „V ještě boľšej stěpeni eto – opredelennyj sposob dějatel'nosti dannyh individov, opredelennyj vid ich žiznědějatel'nosti, ich opredelennyj obraz žizni. Kakova žiznědějatel'nost individov, takovy i oni sami.“ [Marx-Engels 1955: 19]; “Sie ist vielmehr schon eine bestimmte Art der Tätigkeit dieser Individuen, eine bestimmte Art, ihr Leben zu äussern, eine bestimmte *Lebensweise* der selben. Wie die Individuen ihr Leben äussern, so sind sie.“ [Marx-Engels 1969: 21].

a Engelse „určitý druh (vid), způsob (spůsob) činnosti“, životní činnosti lidí [Grušin 1977: 25–26].

První z momentů se zdá být bezesporný jen potud, že většina sovětských autorů uvažuje činnosti buď jako jediný, nebo jako jeden z elementů spadajících do způsobu života – což vcelku odpovídá kontextu úvah zakladatelů marxismu. Zcela zřejmé je ovšem to, že tu jde právě o činnosti lidí a nikoli o jejich chování (pověděni). Ačkoliv se dnes – upozorňuje Grušin – nechápe pojem «chování» tak úzce jako v klasickém behaviorismu, přesto jeho použití neúměrně „zužuje hranice jevu nazývaného «způsobem života». Vždyť u K. Marxe činnost – to není pouze «materiální činnost», ale i «produkce idejí, představ, vědomí» i činnosti takového druhu, jejichž průběh se neprojevuje v podobě nějakých objektivovaných aktů, a tudíž nemohou být přesně popsány v termínech chování“ [Grušin 1977: 26].(2)

Jako méně uzavřený problém se však jeví vztah pojmů „činnost“ (dějatelnost) a „životní činnost“ (žiznědějatelnost). Grušin sám je toho názoru, že ačkoliv se někteří autoři snaží odhalit rozdíl mezi oběma pojmy, lze oba termíny i v souladu s Marxovým pojetím považovat za synonyma. Aniž však chceme zveličovat tento problém, nelze přehlédnout, že ruský překlad interpretovaného výroku nabízí ztotožnění obou pojmů mnohem více než původní německé znění či český překlad. Dokládá to i poznámka J. I. Kapustina, že mnozí teoretikové nejednoznačně konkretizují obsah pojmu „způsob života“ jednak jako „druh životní činnosti“ (vid žiznědějatelnosti), jednak jako „formu životního projevu“ (formu žizněvyraženija) [Kapustin 1976: 4]. V překladu ovšem v žádném případě nespočívá jádro problému. Zůstává však otázka, nakolik může být odlišení obou termínů funkční pro postižení širšího kontextu životního projevu či nakolik se stává výrazem potřeby postihnout dialektické souvztažnosti a hranice elementů a determinant způsobu života. Odpověď na tuto otázku může přinést až další řešení celkového vymezení kategorie.(3)

Druhý z uvedených momentů postihuje základní aspekt problematiky způsobu života, vyjadřovaný v sovětské literatuře mnohými formami a v mnoha kontextech. Tak například V. S. Semjonov zdůrazňuje, že způsob života pro zakladatele marxismu znamená nikoli souhrn lidské činnosti, „ale způsob, druh životní činnosti lidí v různých sférách společenského bytí“ [Semjonov 1975: 7]. Téhož aspektu se dotýká G. J. Glezerman, když definuje způsob života jako „pro danou společnost typické formy životní činnosti lidí“ [Glezerman 1976: 71], či J. I. Kapustin, pro něhož „způsob života vyjadřuje nikoli individuální, ale pro danou společnost typické“ [Kapustin 1976: 5–6], a mnozí další.

Co tedy daný aspekt znamená a oč jde v celkovém kontextu vážícím na Marxův výrok?

(2) Je sice faktem (na který také Grušin upozorňuje), že mnozí badatelé v souvislosti s pojmem „způsob života“ užívají právě termínu „chování“ (Strumilin, Pisarenko, Lukerenko aj.). Nicméně vzhledem k povaze problému i stupni jeho řešení ztrácí alternativa „činnosti – chování“ na významu a nebudeme se jí dále zabývat.

(3) To, čím „individua projevují svůj život“, se nevyčerpává jen činnostmi v úzkém slova smyslu. Nejde tu přece o jakousi „čistou“ produkci vůbec, ale o určité formy produkce určitých statků a vztahů, a to znamená také určitých potřeb, hodnot a norm apod., kdy celek životního projevu je (ve shodě s Marxem) vyjadřitelný jen v jednotě toho, jak individua produkují a co produkují. Rozhodující je ovšem také způsob vyjádření této jednoty.

V.S.
Především nutno souhlasit s Kapustinem, že přístupy, které pouze opakují, že pojmu „způsob života“ odpovídá pojem „způsob životní činnosti“, aniž tento pojem objasňují, nic nového nepřinášejí [Kapustin 1976: 7]. Markov se k nejrozšířenějšímu vymezení způsobu života jako *souhrnu druhů a forem životní činnosti* staví kriticky. Ačkoliv uznává, že je obecně a celkově správné, nepovažuje je za dostatečně konkrétní pro komplexní výzkum způsobu života. Vymezení považuje za výsledek otrockého přístupu k diskutované pasáži z *Německé ideologie* a zdůrazňuje, že Marx a Engels „naprosto nevymezovali (vymezovat totéž prostřednictvím téhož je neproduktivní) způsob života prostřednictvím druhů a forem životní činnosti, jak to činí někteří autoři, ale *ztotožňovali* způsob života lidí s «určitým druhem jejich životní činnosti» to jest, jinými slovy, ukazovali sociálně filozofický aspekt problému vcelku“. „Nabízet tento aspekt“ – dodává Markov – „jako samostatný předmět výzkumu představitelům konkrétních věd by nebylo správné“ [Markov 1976: 22–23].

Markov má plně pravdu, pokud je sledován *životní projev* individuů *ve svém celku a nejobecnějším smyslu své kvality* a pokud tedy při ztotožnění způsobu výroby a způsobu života jde o otázku jeho *určenosti* materiálním bytím. Nejde však již jen o tento problém.(4)

Podle našeho soudu je především nezbytná *evidence obratu*, který v reprodukci konkrétního nastavá, jestliže přestaneme sledovat abstrakci „způsob života“ či „způsob činnosti“ jako jedno z určení myšlenkové reprodukce nějakého objektu (zde celku společenské reality, případně způsobu výroby) a pro samu abstrakci „*způsobu života*“ jako již *vlastní předmět zkoumání* začneme hledat abstraktní určení, jež ji konkretizují.

Domníváme se, že Marx s Engelsem tento krok naznačili nejen explicitně v širším kontextu *Německé ideologie* a dalších svých děl, ale implicitně také v posuzované pasáži. Druhou věcí však je, nakolik bylo pro ně funkční zabývat se touto kategorií jako vlastním předmětem zkoumání.

Pro nás se ovšem se změnou předmětu zkoumání mění i optika, v níž posuzujeme Markovovy závěry, včetně poslední uvedené poznámky. Především není sporu o tom, že sociálně filozofické hledisko životního projevu individuů nemůže být samostatným předmětem speciálních věd. Jestliže však jde o určení obecné diference jevu, která musí otvírat prostor i pro vyjádření diferencí mezi konkrétně historickými fázemi (kvalitativními proměnami) jeho vývoje, není možné toto hledisko pominout. Je východiskem k vymezení daného pojmu a je v něm potom také určitým způsobem obsaženo.

Proto také nelze vytvářet propast mezi vymezeními jevu a pojmu v různých vědách jen proto, že jde o různé úrovně a aspekty jeho konkretizace a zkoumání. Problém spočívá právě v tom, že vymezení způsobu života jako *souhrnu druhů a forem životní činnosti* (či vymezení obdobného typu) neberou v úvahu možnosti různých významů, že chybí dostatečná teoreticko-metodologická konkretizace (specifikace) *smyslu pojmu pro různé úrovně obecnosti* – počínaje úrovní nejobecnější.

Vymezení způsobu života jako určitého *druhu, způsobu činnosti* (životní činnosti) znamená u Marxe především nikoli vymezení formy, ale *podstaty* (pro-

(4) Ztotožnění způsobu života a způsobu výroby prvotně vyjadřuje problém dvou stránek jednoho a téhož jevu. Potud také Marx s Engelsem – jak upozorňuje Grušin – používají slova „druh“ a „způsob“ v jednotném čísle, když řeší otázku těch činností, které jsou „vládnoucími, vedoucími, určujícími všechny ostatní, ale ne jedinými druhy, způsoby činnosti“ [Grušin 1977: 26].

střednictvím výkladu *podstatnosti určité formy* životní činnosti). Hlavním pro Marxe — říká B. A. Grušin — „v dané činnosti (životní činnosti) nejsou ty či ony její vnější znaky, ležící vně samotné činnosti (zejména ty, které charakterizují činná individua), či různé okolnosti jejich působení, ale právě určité charakteristiky podstaty činnosti, postihované pojmy «druh», «způsob» a odlišující činnost jednoho druhu, způsobu od činnosti druhého druhu, způsobu“ [Grušin 1977: 26]. O jaké charakteristiky podstaty činnosti však jde?

Především je třeba říci, že se nesetkáváme s jediným užitím termínů „druh“ a „způsob“. Při specifikaci činností je nutno rozlišovat jednak *materiální činnosti* (výrobní činnosti) a další *druhy činností*, jednak určitý *způsob* těchto druhů činností, a tedy také *způsoby* jako charakteristiky sepětí určitých nebo všech *druhů činností*. Tyto termíny (mnohdy i termíny „forma“, „typ“ apod.) slouží často jednak k označení určité *kvality* životního projevu vcelku i jednotlivých jeho oblastech, jednak však také k postihu konkrétních projevů této kvality z hlediska elementů a stránek životního projevu. Hlavním hlediskem užití termínu je však to, jehož se dotýká i Grušin, když říká, že „pojem «způsob činnosti» je používán Marxem nejčastěji jako širší (ve srovnání s *pojmem* «druh činnosti»), fixující spíše historické rozdíly v lidské činnosti, vztahené k hranicím různých typů společností, společensko-ekonomických formací“ [Grušin 1977: 26].

V tomto smyslu pojatá charakteristika jako by prostupovala všemi vrstvami společenské skutečnosti, všemi rovinami struktur společenských jevů, ačkoli nachází své určení v nejpodstatnější z těchto rovin. Proto také hovoří V. S. Semjonov o způsobu života jako o společenském jevu „vertikálního“ charakteru, procházejícím všemi rovinami, zatímco způsob výroby, výrobní vztahy, práce atd., představují určující rovinu, jsou společenskými jevy „horizontálního“ charakteru, tvořícími určitou konkrétní sféru života společnosti. Proto používá termínů „kvalita“ a „způsob“ jako synonym: „Způsob života... je jevem kvalitativní povahy. Nepředstavuje konkrétní sféru života společnosti... ani všechny sféry dohromady, ale kvalitu, způsob činnosti lidí ve všech sférách a oblastech společenského života bez výjimky.“ Odlišuje základnu (východisko) definovaného jevu a specifiku jevu (tj. způsob jako určitý *typ*, *druh životních činností*): „Způsob života je určitý způsob životní činnosti lidí, který má svůj zdroj v existujících společenských, především výrobních vztazích. Představuje určitý *typ činností*, chování, jednání individuí ve všech sférách života společnosti: ekonomické, sociální, politické, duchovní“ [Semjonov 1975: 7–8].

Významové jádro problému lze však najít již v *Ekonomicko-filozofických rukopisech z roku 1844*, kde Marx odkrývá — pro případ buržoazní formace — moment transformace, průmětu charakteru výrobních vztahů nejen do produktů lidských činností, ale i činností samých, do projevu jejich společenské podstaty, do společenské povahy jejich funkcí.⁽⁵⁾

Marx tu již nemluví jen o výrobních vztazích jako takových, ale o určitých kvalitách výrobní činnosti a odvozeně i o kvalitách činností ostatních, o jejich

(5) Určité výrobní poměry znamenají, že základní životní činnost — výrobní činnost, práce — kromě zboží „produkuje sebe samu a dělníka jakožto zboží“ a „odcizuje člověku 1. přírodu, 2. jeho samého, jeho vlastní činnou funkci, jeho životní činnost, odcizuje člověku *rod*; proměňuje mu *rodový život* v prostředek jeho individuálního života. Za prvé odcizuje rodový život a individuální život, a za druhé proměňuje individuální život v jeho abstrakci v účel rodového života, rovněž v jeho abstraktní a odcizené podobě.“ [Marx 1969: 85].

výrazu ve společenské i individuální, objektivní a subjektivní stránce života člověka. Tím vlastně stanoví obecný rámec a základní směry myšlenkové reprodukce jevu „způsob života“, což pak také — podle našeho názoru — vyjadřuje i v diskutované pasáži z *Německé ideologie*. Oč v tomto problému jde, naznačuje Marx konečnou i vymezením způsobu činnosti na nejvyšší úrovni abstrakce a obecnosti: „Ale produktivní život je rodový život. Je to život plodící život. Ve způsobu životní činnosti spočívá celý ráz určité species, její rodový charakter, a svobodná vědomá činnost je rodový charakter člověka“ [Marx 1967: 85].

V rozkladu dané problematiky Marx nevyjadřuje, podle našeho názoru, jen vědeckomaterialistický pohled na základy společenského životního procesu a myšlenku o shodě procesů formování individuů s historicky určitými formami činnosti. Současně ani nespojuje „způsob života“ se souhrnem „všech bezprostředních podmínek formování, rozvoje a činnosti individuů“, jak soudí Markov. Markovova myšlenka o způsobu života jako „středním článku“ mezi kategoriemi nejvyšší obecnosti (odrážejícími zákonitosti společenského vývoje) a jedinečnými jevy životní činnosti může být přijatelná. Ovšem jen s tím, že kvality životních činností jsou charakteristikami a výslednicí *aktivity determinovaného a vědomého subjektu* a v tomto smyslu pojatý způsob života pak zjevně může mít v dalším poznávání společenských procesů strategický význam.

Odlišného, i když souvztažného významu nabývají termíny „druh“, „forma“, „typ“ (a u některých autorů i termín „způsob“) v procesu další konkretizace činnosti, směřující až k empiricko-analytickému postžení jevu. Podle názoru Grušina nacházíme hranice a směry další analýzy způsobu života — zde jde o třetí z momentů vymezení — v kritériích určených Marxovými formulacemi „co vyrábějí“ a „jak vyrábějí“ (chápanými i širěji jako: co a jak činí) individua. Grušin sám analýzu těchto dvou stránek lidské činnosti spojuje s rozkladem na elementy struktury „způsobu života“, a to ve smyslu forem a obsahů (vlastností) lidských činností a s konstrukcí typologií obou stránek a jejich syntézy [Grušin 1977: 26–33].(6)

Ačkoli tento přístup k danému problému není zdaleka jediný v rámci sovětské společenskovední produkce, svou koncepční důsledností patrně nejlépe naznačuje, jak se s další konkretizací vymezení způsobu života dále přibližuje smysl pojmu a možnosti (hlediska) jeho vyjádření: Pojmový smysl se odráží

(6) Podle Grušina první z vyčleněných stránek („co vyrábějí“, činí) s sebou nese elementy struktury pojmu v podobě *forem*, tj. *typů* životních činností (tříděných podle povahy vynakládané energie, předpokladů a důsledků činností, jejich předmětu, nástroje a produktu, podle obecných znaků třídění na produkci v nejširším smyslu, spotřebu a činnost tkvící ve vzájemných stycích lidí apod.), *sfér* (fixujících úsek sociální reality, do něhož činnost určitého typu spadá — například ekonomiku, kulturu atd., které mohou být dále členěny) a vlastních *druhů* životních činností (které zahrnují pak mimo jiné evidenci funkčního předurčení a předmětného prostředí činnosti). Na tomto základě vzniká tzv. typologie formální.

Druhá z Marxem vyčleněných stránek („jak vyrábějí“, činí) se týká takových elementů struktury pojmu „způsob života“, které fixují *vlastnosti* jako charakteristiky vlastního obsahu a stránek procesu životní činnosti. Zde Grušin vyčleňuje řadu vlastností na bázi sociálních cílů činnosti, role činnosti v systému společenské dělby práce, míry svobody výběru a realizace činnosti, vlivu činnosti na rozličné schopnosti osobnosti atd., tedy ty vlastnosti, které — vyjádřeny prostředky popisu svých kvalitativních i kvantitativních stránek — implikují konkrétnost projevů podstaty života lidí, „způsobu“ života. Na tomto základě pak vzniká tzv. obsahová typologie a cestou spojení této typologie s formální typologií pak typologie organická, která má plněji postihovat „živé“ formy způsobu života.

jak ve formálních charakteristikách, které odhalují aspekt skladby i „funkčního předurčení“ činnosti, tak zvláště v obsahových charakteristikách, které spolu se strukturální stránkou životního projevu de facto vyjadřují již vlastní cílové „výstupy“ činnosti (postžitelné též jako funkce), vztahující se k subjektům činnosti — individuím, skupinám či celé společnosti — a zároveň vztahitelné k různým stránkám společenské reality, vzhledem k nimž může být způsob života zkoumán.

Způsob života, konstatují A. P. Butenko, A. S. Cipko a V. P. Kiselev, „představuje systém činností, jejichž kvalitativní určitost vyplývá z principu nebo způsobu vzájemné spojitosti všech druhů činnosti, předem určujícího jejich subordinaci ve vztahu jednoho k druhému. Vyčlenění těchto kvalitativních charakteristik — v tom nebo onom stupni pro všechny formy činnosti té či oné osobnosti, sociální skupiny, společnosti — umožňuje nalézt klíč pro typologii způsobů života jak na obecně sociologické, tak i konkrétně sociologické úrovni.“ Objevit tento způsob vzájemného svazku různých forem činnosti lze jen při strukturálním přístupu k analýze činnosti lidí [Butenko, Cipko, Kiselev 1975: 11].

Aspektu funkcí, jako určité možnosti syntetického vyjádření kvality životního projevu, není — zdá se — zatím věnována větší pozornost.

Způsob života jako aspekt společenské reality

Při formulaci požadavku nalézt pro kategorii „způsob života“ konkrétní a vlastní místo mezi jinými závažnými kategoriemi (aniž jimi bude zaměňována nebo na ně redukována) otevírá V. S. Semjonov jeden zásadní problém. Je to nebezpečí možných metodologických krajností, tj. jednak širokého pojetí způsobu života, kde je asociován se všemi společenskými jevy, jednak úzce pragmatického pojetí, v němž je pojat spíše jako souhrn konkrétních ukazatelů podmínek života, životní úrovně atd. [Semjonov 1975: 2–6].

Druhý závažný problém je obsažen ve čtvrtém momentu Grušinovy interpretace výchozího vymezení kategorie: „Způsob života je zkoumán a hodnocen Marxem ve formě jevu, ve známém smyslu *nezávislého na subjektu činnosti*, dokonce určujícího *základní* jeho vlastnosti. „Jak individua projevují svůj život, taková jsou» — ne obráceně! Tím se však nevyklučuje, že činná individua mají i jiné vlastnosti, nezávislé na jejich způsobu života, možná však v tom či onom stupni na něj působící atd.“ [Grušin 1977: 26].

Problém nespočívá v tom, že způsob životního projevu subjektů formuje jejich základní vlastnosti. Je — podle našeho soudu — obsažen především v otázce, zda lze tvrzení o nezávislosti životního způsobu na subjektu interpretovat tak, že způsob života má být charakterizován a zkoumán jako automaticky vzniklý produkt objektivní determinace, či dokonce de facto jako sama tato determinace.

S těmito dvěma problémy jsou spjaty prakticky všechny snahy o vymezení kategorie způsobu života.

Skutečnost, že společensko-ekonomická formace vystupuje jako nejvšeobecnější determinanta způsobu života, vede často k výstižným, ne však analyticky postihujícím formulacím vztahu formace a způsobu života. B. V. Rakitskij například soudí, že „specifika způsobu života jako společenského jevu spočívá v tom, že vyjadřuje celý souhrn sociálně ekonomických procesů a vztahů prostřednictvím životní činnosti tříd, sociálních skupin, národů a národností, jednotlivých lidí. Když hovoříme o způsobu života, zkoumáme, jakými způsoby a v jakých formách se nejhlubší a obecné zákonitosti a podstatné konkrétně historické zvláštnosti ekonomického, politického, kulturního života lomí v životě

lidí, jejich kolektivů, sociálních společenství, tříd.“(7) V takovém přístupu může být způsob života specifikován jen jako „způsob existence osobnosti a sociálních skupin“ [Rakitskij 1975: 4–5].

Markov vidí východisko – „neodmítat maximálně široké pojetí pojmu (a jevu) způsobu života. Rozdíl mezi popisem společenského systému vcelku a daného způsobu života není v sestavě elementů, ale v tom, že jsou to pojmy (jevy) různé úrovně. Je možné také tvrdit, že způsob života je veškerý souhrn jevů společenského života, který je zkoumán z hlediska problematiky člověka – jeho formování, rozvoje jeho osobnosti – že problém způsobu života v sobě zahrnuje celý souhrn charakteristik historicky určitého sociálního systému, chápaného na úrovni zvláštního a jedinečného, individuálního“.

Něco jiného je však souhrn jevů, byť přenesený na úroveň zvláštního a jedinečného, a něco jiného aspekt vyjádření tohoto souhrnu. Markov takovýto aspekt nehledá a tak posunuje způsob života do polohy souhrnu určenosti (determinace) i určitosti životních činností. Zdá se také, že i jinak zajímavá formulace, již Markov vymezuje způsob života jako „způsob zařazení jedinců do životního společenského procesu, do systému společenských vztahů, určující základní rysy a směr životní činnosti člověka“, (8) vyjadřuje v kontextu jeho úvah pouze moment determinace životních činností. Ostatně i když upozorňuje, že autoři diskutované pasáže z *Německé ideologie* podtrhují důležitost doplnění charakteristiky materiálního základu života „analýzou sociálně organizované aktivity lidí, chápe tuto analýzu spíše z hlediska zkoumání společenských podmínek individuálního života, z hlediska společenské určenosti aktivity individuí [Markov 1976: 18–19].

Je však otázka, nakolik je smysluplné orientovat význam kategorie způsobu života jak ve smyslu souhrnu společenských jevů, tak ve smyslu jevu ryze objektivního. Zda se totiž nezříkáme možnosti kvalitativně nového (a velice potřebného) poznatku, jestliže nebereme v úvahu, že to, jak subjekty „projevují svůj život“, je již určitým způsobem realizovaná determinace, že životní činnost je také tvorbou a produkcí změny a že tudíž určenost jevu není ještě jeho určitostí? A zda není způsob života pro vědu účelnou kategorií teprve tehdy, jestliže je schopen plnit (spolu s dalšími kategoriemi) úlohu analýzy stránek dialektiky celku sociální reality a současně její syntézy (syntetického výrazu) v určitém jejím aspektu?

(7) Obdobných vymezení je více a není bez zajímavosti, že jsou spjata i s různorodými interpretacemi a specifikacemi způsobu života. Například vymezení „způsob života je jedním z nejvšestrannějších sociálních jevů, v němž se jako v ohnisku setkávají ekonomické a sociální, psychologické a ideologické, mravní a rodinné vztahy lidí“ je spjata s pojetím způsobu života jako pojmu, „jehož obsah odráží kvalitativní charakteristiky blahobytu lidí, a především charakter a obsah samotných lidských potřeb“ a jenž „charakterizuje uspokojování intelektuálních a sociálních potřeb člověka“, jako „širě pojaté životní úrovně“ [Strumilin-Pisarenko 1974: 27, 30–31].

(8) Takto vymezený způsob života Markov dále charakterizuje jako „typizovatelný na základě vědeckého marxisticko-leninského rozboru sociálně třídní struktury společnosti, korelovatelný s určitým systémem politických, sociálně morálních, světonázorových, kulturních hodnot a mající odpovídající věcné prostředí“. Tím však jen zdánlivě odlišuje způsob života a jeho předpoklady. Dokladem toho, že neopouští široké pojetí pojmu, je i to, že rozlišuje věcné prostředí, systém společenských vztahů, duchovní prostředí a formy (a druhy) životní činnosti jako čtyři elementy způsobu života (přičemž poslední element je zároveň souhrnným výsledkem vzájemného působení elementů předchozích) [Markov 1976: 23].

V této souvislosti není bez zajímavosti, že J. I. Kapustin charakterizuje způsob života jako způsob životních činností, jako **koncentrovaný** výraz společenských vztahů a výsledek vzájemného působení všech jevů i stránek společenského života [Kapustin 1974: 6], který „poskytuje doplňující, ale velmi důležitou charakteristiku podstaty společensko-ekonomické formace a určitého stupně jejího rozvoje“ a který „nemůže být vztažen plně ani k základním, ani k nadstavbovým jevům“ [Kapustin 1976: 21]. Přitom také zřetelně odlišuje moment aktivity a transformace, jenž je s pojmem způsobu života spjat.(9)

Na základní skutečnost, kterou se – podle našeho názoru – **způsob života** odlišuje od jiných jevů, upozorňuje V. Z. Rogovin: V životním způsobu se „**dialekticky** propojuje objektivní a subjektivní“ a **současně** obecné, zvláštní a jedinečné. Způsob života je v podstatě objektivní jev, určovaný systémem společenských vztahů; avšak v tomto rámci „**individuum** disponuje relativní svobodou samostatného **výběru** a **realizace** svého individuálního způsobu života v souladu se svým individuálním systémem sklonů, zájmů, zálib, zvyků a preferencí“ (podtrženo R. R.) [Rogovin 1975: 86].(10)

Za druhou a stále zjevnější skutečnost považujeme dále to, že **specifikovat** „způsob života“ nelze cestou víceméně **mechanického shrnutí** či **mechanického vyloučení** těch či oněch složek společenské reality, že tudíž **nelze** být výsledkem prostého vyčlenění určitého segmentu této reality. Způsob řešení problému je však – jak potvrzuje i současná diskuse v sovětské literatuře – **dosud otevřený**.(11)

(9) Způsob výroby, konstatuje Kapustin, sice určuje způsob života, působí na něj, avšak současně působí s ním. Způsob života „**není** pasivním výsledkem tohoto působení“; **aktivně** zpětně působí na rozvoj způsobu výroby, tj. sociální, výrobní vztahy ovlivňují rozvoj výrobních sil i prostřednictvím způsobu života člověka [Kapustin 1976: 22].

(10) Tuto skutečnost vyjadřuje i celá řada dalších autorů (Tolstych [1974: 42]; Butenko-Cipko-Kiselev [1975: 13] aj.). A. S. Cipko například rozlišuje čtyři vzájemně se doplňující řezy zkoumání způsobu života: zkoumání forem činností v jejich určení systémem společenských vztahů, zkoumání potřeb, zájmů, hodnot stimulačních k aktivitě, zkoumání spokojenosti subjektu se životem, spojené s pojetím činnosti jako tvorby a uspokojování potřeb, a nakonec zkoumání v rovině kulturně historického, světónázorového zhodnocení každého způsobu životní činnosti [Cipko 1976: 43–44].

(11) Jak jsme již ukázali, jsou výrobní vztahy (a vůbec veškeré společenské podmínky) některými autory přímo zahrnovány do způsobu života. Jiní zase zdůrazňují, že způsob života je zahrnuje jen „**v té míře**, v jaké jsou nahlíženy jako podmínky lidského života“ [Tolstych 1975: 28]. Toto stanovisko je na druhé straně kritizováno: „**ani v plné, ani v jakékoliv dílčí míře** výrobní vztahy nelze věleňovat do pojmu <způsob života>“ [Kapustin 1976: 7].

Způsob života je nesporně „**pojmem** odrážející pro konkrétně historickou sociálně ekonomickou formaci nejcharakterističtější společenské vztahy a činnost lidí“ [Modržiňskaja 1975: 6], je však třeba říci **jak, čím, v čem** je odráží. Jinak jen nahrazuje jiné obecné kategorie sumárním popisem konkrétní reality (v jiné rovině směřuje k témuž závěru například i názor G. P. Davidjuka, kritizující snahy o co největší šíři kolekce ukazatelů způsobu života [O metodologii 1975: 187]).

Způsob života ovšem odráží, jak zdůrazňují mnozí sovětsští autoři, také další elementy životního projevu lidí: potřeby (Zdravomyslov, Rutkevič [Razrabotka 1975: 182–183] aj.), normy a hodnoty [Rogovin 1976: 395 aj.]. Značná pozornost je věnována souvislostem všech těchto prvků z hlediska podmíněnosti způsobu života způsobem výroby [Butenko-Cipko-Kiselev 1975: 8–9; Tolstych 1974: 45–46 atd.].

„Poznávací význam kategorie způsob života je také v tom,“ říká V. I. Tolstých, „že umožňuje postihnout, jak se v každodenním životě lidí sublimuje podstata a podstatné charakteristiky dané společnosti, realizují se podmínky pro činnost člověka [Tolstých 1974: 40]. Aby však mohla kategorie tuto úlohu plnit, musí být sama výrazem rozlišení aspektů, v nichž se nikoli totožným způsobem odrážejí obecné kvality společensko-ekonomické formace – tj. subjektu vnějších podmínek, dispozic osobnosti a činné stránky jejich vývoje.“⁽¹²⁾

II.

Základní charakteristiku vztahu podmínek života a způsobu života (tento problém je pátým momentem v Grušinově interpretaci pasáže z *Německé ideologie*) vyjadřuje V. I. Bestužev-Lada: „Lidé žijí určitým způsobem, avšak jen potud, pokud jim to objektivní podmínky dovolují nebo je k tomu nutí. Není-li tato dialektická jednota respektována, jsou všechny definice způsobu života jednostranné a neúplné“ [O metodologii 1975: 185].

Potud má také pravdu Markov, když zdůrazňuje, že bez studia životní činnosti samé vypadají podmínky jako pasivní okolnosti, a naopak, bez studia podmínek se sama životní činnost „jeví jako pustá abstrakce, jako nějaká «aktivnost vůbec», zbavená jasných konkrétně historických určení“ [Markov 1976: 23]. Pro „maximálně široké pojetí pojmu“, pro zařazení podmínek mezi elementy způsobu života (jak jsme již uvedli) je to však přinejmenším sporný argument, neboť diferencovat podmínky života a způsob života neznamená ještě popírat jejich dialektickou jednotu nebo rezignovat na její postžení.

Karel Marx – upozorňuje Grušin – „přesně odlišuje charakteristiky vlastního způsobu života (určitého druhu životních činností lidí) na jedné straně a charakteristiky podmínek, v nichž se realizuje ten či onen způsob života (ta či ona životní činnost), na straně druhé.“ Přitom v prvním případě má na mysli určitou implikaci, v druhém závislost [Grušin 1977: 27]. Obdobně charakterizují podmínky života jako předpoklady a nikoli součást způsobu života i další autoři [Butenko 1976: 79; Butenko-Cipko-Kiselev 1975: 5; Mansurov 1975: 14 aj.].

Jádro problému lépe postihují některá, na první pohled nejednoznačná, stanoviska. Například M. N. Rutkevič říká: „V pojetí způsobu života je hlavní důraz kladen na činnost: jestliže tedy do něj zahrneme materiální podmínky života, dospějeme k širokému pojetí této kategorie, ke ztrátě její specifiky. Podmínky života nelze do způsobu života zcela zahrnout. Není však správné je (tj. i sociální podmínky) zcela vyloučit“ [Rutkevič 1976: 18]. Rutkevič tu de facto naznačuje základní skutečnost: Vyloučení podmínek z prvků způsobu života je nutným předpokladem řešení, nikoli však ještě vlastním řešením (a vyjádřením) vztahu podmínek a způsobu života.

(12) S akcentem na vnější nebo vnitřní předpoklady subjektu se ovšem také mění referenční rámec vymezení kategorie. Není zcela oprávněné považovat závěr, že „způsob života je proces formování a realizace schopností člověka tvořit a spotřebovávat materiální a duchovní hodnoty“ [Kristostuřjan 1975: 79], za sporný [Kapustin 1976: 5]. Autor totiž mluví o procesu rozvoje člověka a vymezuje způsob života aspektem formování osobnosti. Kromě toho mu jde o charakteristiky společenské danosti schopností individua, jak to upřesňuje i v jiné publikaci: „... v daném případě jde o charakter schopností, stupeň jejich rozvoje, který umožňuje daná konkrétní společnost, tj. o základní rysy schopností lidí, které odlišují jednu společnost od druhé, jednu úroveň ekonomického a kulturního rozvoje od druhé“ [Kristostuřjan 1976: 12].

V okamžiku, kdy má být tento vztah specifikován, však začínají problémy – a to již v pojetí podmínek samých. Odrážejí se koneckonců i v argumentu, který má potvrzovat diferenci životního způsobu a jeho podmínek: „Je dobře známo,“ říká Butenko, „že ve stejné zemi, ve stejných ekonomických vztazích a při stejné vládnoucí ideologii různí lidé a různé sociální skupiny naprosto nevedou stejný způsob života. Tím se také způsob života odlišuje od životních podmínek samých, neboť představuje konkrétní životní činnost člověka, třídy nebo společnosti v celém bohatství jejich projevů“ [Butenko 1976: 79]. Tento argument – mimochodem mnoha autory užívaný a fakticky chápaný jaké axióm – však vyvolává řadu otázek: Co a v čem diferencuje způsob života, jsou-li základní podmínky stejné? Jaké diferenciaci podmínek života bude tento argument adekvátní?(13)

Kromě třídění podmínek na jejich základní druhy(14) je nutné brát v úvahu přinejmenším dvě další diferenciacní kritéria. První z nich se týká dosud málo řešeného problému *vzájemného vztahu* různých vyčleněných množin podmínek, druhá pak problému *relace* určitých podmínek vůči určitému subjektu (jedinci, skupině, společnosti).

Při pohledu na různá třídění podmínek je především zřejmé, že určitá množina podmínek může být sama determinována jinou vyčleněnou množinou podmínek, nebo být její konkretizací. Nelze tedy (jak se občas stává [Lukerenko 1975: 6]) směřovat obecné podmínky a bezprostřední okolnosti života a považovat je za různé případy téže kategorie. Gordon a Klopov právem zdůrazňují, že se první z nich jako *základní charakteristiky podmínek života* projevují a konkretizují v druhých [Gordon, Klopov 1975: 17–18].(15) Proto také může Tolstych považovat způsob výroby, třídní strukturu i vládnoucí ideologii za jeden druh podmínek [Tolstych 1975: 21].

S diferenciací podmínek života je vlastně spojeno i další (diferenciacní hledisko). Podmínky života společnosti jako celku „se odlišují od podmínek života společenství, tříd, které tvoří společnost, ale také od podmínek životní činnosti jednotlivých typů osobnosti“ – upozorňuje N. S. Mansurov. Rozdíly sice vidí

(13) Někdy má ovšem toto tvrzení problematičtější verzi – například u Grušina, který soudí, že „jsou dostatečně známy sociální situace, kdy se ve stejných podmínkách realizují podstatně odlišné způsoby života, a naopak: v rozdílných podmínkách stejný způsob života jedinců [Grušin 1977: 27]. Je však otázkou, zda takové tvrzení není jen výrazem nedostatku dokonalejšího vymezení obsahu pojmů „podmínky života“ a „způsob života“.

(14) Tato třídění jsou pochopitelně situována v různých rovinách. Uvedené Markovovo třídění sleduje například jinou rovinu než třídění Glezermanovo, které rozlišuje vědeckotechnické faktory (podmíněné stavem výrobních sil a vědy), ekonomické (výrobní) vztahy a dále všechny nadstavbové faktory [Glezerman 1976: 76]. Jinou rovinu představuje členění na sociálně ekonomické podmínky a faktory, kulturní prostředí v širokém smyslu věcného a duchovního fondu určitého subjektu, a faktory přírodní ([Tolstych 1975: 15–25] atd.).

(15) To ovšem neznamená, že při analýze způsobu života vystačíme s postizením úlohy podmínek jen na nižších úrovních obecnosti, jestliže – jak říkají oba autoři – se v každodenním jednání „člověk neseťkává s abstraktně zobecněnými formami vnějších podmínek“ [Gordon-Klopov 1975: 17]. Ne nadarmo zdůrazňuje Kapustin, že společnost působí na způsob života osobnosti prostřednictvím životních podmínek jen do určité míry, neboť hranicí je tu *podstata* výrobních vztahů a rozvoj výrobních sil [Kapustin 1976: 36].

především v objemu podmínek, dodává však také, že objektivní podmínky společnosti mohou tvořit předpoklady podmínek osobnosti, neboť „společnost jako celek vždy vystupuje jako nutná podmínka fungování («životní činnosti») společenství, tříd, osobnosti“ [Mansurov 1975: 14, 17].

Rozlišení souhrnů životních podmínek pro různé subjekty je dále spojováno s jejich rozlišením na (určitým způsobem hierarchizované) vnější podmínky a podmínky jako vlastnosti subjektů (třídní a socioprofesionální příslušnost, rodinné postavení, vzdělání, ale také pohlaví, věk apod.) [Gordon, Klopov 1975: 17an.].(16)

Uvedená rozlišení však, podle našeho názoru, nejsou dostatečná pro to, abychom pochopili vztah životních podmínek a způsobu života. Je třeba vzít v úvahu ještě další diferenciatní rovinu, která není totožná s rovinou předchozí – rozdíl mezi objektivními a (v užším smyslu) subjektivními předpoklady životní činnosti.

Všechny jevy společenského života, včetně společenského vědomí, duchovní kultury, hrají ve formování a rozvoji individua obdobnou roli – roli objektivních podmínek společenského prostředí jeho života a činnosti“ [Markov 1976: 20], říká Markov. Toto tvrzení však neplatí, jakmile uvažujeme o společenském vědomí ve vztahu ke společnosti jako subjektu, o vědomí určité třídy apod. Tyto elementy pojaté jako podmínky životní činnosti jejich nositele, stejně jako vědomí individua, jsou již podmínkami jiného řádu než například aktuální socioekonomická pozice nebo věk daného subjektu. Tyto v plném smyslu subjektivní podmínky je třeba v rámci tzv. vlastností („vnitřních“ podmínek) subjektu diferencovat, především proto, že právě ony spoluurčují specifiku jevu a pojmu způsobu života – jeho objekt-subjektivní charakter.

Vztah životních podmínek a způsobu života se realizuje jako složitá soustava a proces kauzálních vazeb, kde, mimo jiné i samy podmínky různého řádu působí jako zprostředkující nebo limitující činitel působení podmínek jiných. Avšak sám vztah jednéh podmínek k druhým, a tudíž také konkretizace (projev) základních rysů společensko-ekonomické formace v jednotlivých podmínkách, se uskutečňuje aktivitou vědomých subjektů. Potud i vývoj způsobu života je stále více „cilově zaměřený proces přetváření všech sociálně determinovaných podmínek životní činnosti lidí“ [Markov 1976: 23].

Podmínky života tvoří jednu stránku životního procesu určitého subjektu, životní činnosti stránku druhou. Základní kvality společensko-ekonomické formace se projevují v obou těchto stránkách. Pro vymezení způsobu života však není lhostejné, že se neprojevují totožným způsobem.(17)

(16) Tzv. vlastnosti subjektů jsou opět objektivně dané (respektive podmíněné), jsou konkretizací, projevem podmínek postižených na vyšší úrovni obecnosti. A není bez zajímavosti, že Gordon s Klopovem také dospívají k závěru, že tyto vlastnosti „vystupují také v úloze konkrétních vnějších podmínek“, „podmiňují základní funkce a role člověka“ [Gordon-Klopov 1975: 18–19]. Spoluurčují – můžeme dodat – konečniců i z vnějšku dané normy, meze činností subjektu, jeho potřeby atd.

(17) Podmínky života ve svém souhrnu přesahují rámec určitého subjektu – jak z hlediska dosahu jeho vlivu, tak šíří svého vlastního působení. Nadto jsou samy kvalitativně diferencovatelné, neboť například z toho, že subjektivní podmínky jsou určovány podmínkami objektivními, ještě nevyplývá, že nutně mají analogické kvality. Charakteristika podmínek života určitého subjektu pak tím spíše musí být odlišována (z hlediska kvality jevu) od charakteristiky jeho aktivit, protože aktivity jsou již výsledkem vzájemného vlivu určitých objektivních i subjektivních podmínek, jsou jejich transformací.

Nemenší význam z tohoto hlediska má však i ta skutečnost, že způsob života je sledován především v souvislosti s otázkou rozvoje subjektů (ať již jde o společnost, třídu, skupinu či jedince). Podle našeho názoru totiž právě tato souvislost opět popírá oprávněnost již zmíněného širokého pojetí způsobu života a plněji odůvodňuje požadavek uchování určité specifiky této kategorie i jejího vymezení na bázi životních činností. Pro dialektiku životního procesu totiž platí, že stejně tak jako životní podmínky v určité kvalitě představují rámec možností, určenost životních činností, znamená pak také kvalitativní určitost těchto činností hranici možností, bezprostřední určenost rozvoje toho či onoho subjektu (i předpoklad rozvoje subjektů druhých).

Pro potřeby společenské teorie i praxe je nezbytné pojmově odlišit a poznat tento aspekt činné stránky životního procesu. K tomu je však třeba více objasnit způsob, jímž daný aspekt dialektiku celku životního procesu odráží.

* * *

I když způsob života zůstává a bude i nadále pro vědu aktuálním gnoseologickým problémem, obsah tohoto problému se s rozvojem poznání mění. Bohatství výsledků rozsáhlé teoretické aktivity posledních let — k němuž podstatnou měrou přispěla právě sovětská věda — proto také nespočívá prostě jen v rozmanitosti pohledů a přístupů k pojmovému vymezení jevu.

Již sama tato rozmanitost a její charakter jsou nutným a pozitivním důsledkem dialekticko-materialistického pojetí problému. Způsob života je složitým, dialektice společenské reality odpovídajícím jevem, který — jako stránka, projev a hledisko této reality — musí být proto zkoumán a vymežován pod zorným úhlem mnohostranných hledisek, charakterizujících tuto realitu. Rozhodující měřítko pokroku v jeho poznání je pak v jednotě toho, nakolik rozmanitost kategoriálních určení poskytuje realitě (a tedy i společenským potřebám) adekvátní obraz jevu, nakolik z této rozmanitosti vyrůstá základní konceptuální shoda v pojmu a nakolik se otevírá prostor a inspirace k dalšímu řešení problematiky.

Literatura

- Butenko, A. P.: *K voprosu o socialističeskom obraze žizni*. Kommunist 1976, č. 1.
Butenko, A. P. — Cipko, A. S. — Kiselev, V. P.: *Socialističeskij obraz žizni (Metodologičeskije problemy issledovanija)*. Moskva, Institut ekonomiki mirovoj socialističeskoj sistěmy AN SSSR 1975.
Cipko, A. S.: *Někotoryje metodologičeskije aspekty issledovanija socialističeskogo obraza žizni*. Voprosy filosofii 1976, č. 4.
Glezerman, G. J.: *Obraz žizni kak sociologičeskaja katěgorija*. Sociologičeskije issledovanija 1976, č. 1.
Gordon, L. A — Klopov, E. V.: *Člověk po práci*. Praha, Svoboda 1975.
Grušin, B. A.: *Socialističeskij obraz žizni: ponjatije i vozmožnyje napravlenija empiričeskogo issledovanija*. Voprosy filosofii 1977, č. 2.
Kapustin, J. I.: *Socialističeskij obraz žizni. Ekonomičeskij aspekt*. Moskva, Mysl 1976.
Kapustin, J. I.: *Socialističeskij obraz žizni kak socialno-ekonomičeskaja katěgorija*. Voprosy ekonomiki 1974, č. 12.
Kristostur'jan, N. G. a kol.: *Socialističeskij obraz žizni*. Moskva, Politizdat 1976.
Kristostur'jan, N. G. *Suščnoš' i osnovnyje čerty socialističeskogo obraza žizni*. Kommunist Sovětskoj Latviji 1976, č. 9.

- Lukarenko, V. L.: *Socialističeskij obraz žizni. Osnovnyje čerty i osobennosti*. Kijev, Znanije 1975.
- Mansurov, N. S.: *Teoretičeskije voprosy izučeniya obraza žizni*. Moskva, Institut sociologičeskich issledovanij AN SSSR 1975.
- Markov, V. S.: *Obraz žizni i formirovanije čeloveka*. Voprosy filosofii 1976, č. 7, č. 9.
- Marx, K.: *Ekonomičko-filozofičké rukopisy z roku 1844*. In: Odcizení a emancipace človeka. Praha, Mladá fronta 1967.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy, díl 3.*, Praha, SNPL 1958.
- Marx, K. — Engels, F.: *Sočiněniya, tom 3*. Moskva, Politizdat 1955.
- Marx, K. — Engels, F.: *Werke. Band 3*. Berlin, Dietz Verlag 1969.
- Modržińskaja, J. D.: *Dva mira — dva obraza žizni*. Kijev, Znanije 1975.
- O metodologii analiza i prognoza obraza žizni*. Sociologičeskije issledovanija 1975, č. 1.
- Rakitskij, B. V.: *Ekonomičeskije osnovy sovětskogo obraza žizni*. Kijev, Znanije 1975.
- Razrabotka i propaganda socialističeskogo obraza žizni*. Sociologičeskije issledovanija 1975, č. 1.
- Rogovin, V. Z.: *Mravní problémy socialističeského způsobu života*. Sociologický časopis 1976, č. 4.
- Rogovin, V. Z.: *Razvitije socialističeskogo obraza žizni i voprosy social'noj politiki*. Sociologičeskije issledovanija 1975, č. 1.
- Rutkevič, M. N.: *Obraz žizni i „kačestvo žizni“*. Sociologičeskije issledovanija 1976, č. 4.
- Semjonov, V. S.: *Obraz žizni sovětskogo čeloveka*. Moskva, Znanije 1975.
- Strumilin, S. G. — Pisarenko, E. J.: *Socialističeskij obraz žizni: metodologija issledovanija*. Voprosy filosofii 1974, č. 2.
- Tolstych, V. I.: *Obraz žizni kak socialno-filosofskoje ponjatije*. Voprosy filosofii 1974, č. 12.
- Tolstych, V. I.: *Obraz žizni. Ponjatije, real'nost, problemy*. Moskva, Politizdat 1975.

Резюме

Р. Ружичка: К вопросу образа и условий жизни в современной советской литературе: подход к проблемам, выводы, последствия

В статье анализируется и оценивается подход к проблемам, аспекты и их взаимосвязи, которые в решении восприятия понятий образа жизни и жизненных условий приносит современная советская литература, и ставится ряд из этого вытекающих вопросов для дальнейшего решения проблематики.

Хотя понятие образа жизни большей частью относится к жизнедеятельности данных субъектов (отдельных личностей, классов и т. п.), однако существуют значительные различия, вытекающие прежде всего из того, каким образом каждый автор справляется с восприятием диалектики жизнедеятельности и ее условий в данном понятии. Это относится к проблеме специфики явления и понятия, с которой связана проблема выражения связи между детерминантами явления и самим явлением.

Отличия в восприятии значения данного понятия особенно очевидны в различных интерпретациях смысла широко распространенного определения образа жизни как определенности видов и форм жизнедеятельности. По мнению автора статьи для объяснения смысла понятия образа жизни имеет особое значение понятие качества, которое направляет восприятие образа жизни прежде всего к выражению социальной сущности жизненного проявления определенного субъекта. Однако в отношении выражения образа жизни как определенного явления пока прослеживается лишь точка зрения структуры. Вся проблема смысла понятия в конечном итоге отражается в проблеме смыслового содержания термина жизнедеятельность.

Из анализа следует, что к несоответствующим относятся два теоретико-методологических подхода к проблеме:

- 1) Широкое восприятие, которое в понятие образа жизни включает условия жизни и жизнедеятельность. Однако, различая жизненные условия и образ жизни, мы не отказываемся от постижения их диалектического единства. Но в противном случае понятие лишается специфики и познавательной функции, т. е. того, что выражает именно качество деятельной стороны жизненного проявления определенного субъекта.
- 2) Включение образа жизни исключительно в объективную сторону общественной

реальности. Однако по мнению автора статьи нельзя отождествлять характеристики качества объективных детерминантов жизнедеятельности определенного субъекта с характеристиками качественных сторон его личной жизнедеятельности. Образ жизни является последствием сложного и взаимного воздействия разнообразных, в отношении к субъекту внешних и внутренних, объективных и субъективных условий. Следовательно образ жизни имеет, при преобладающем значении объективных факторов, объективно-субъективный характер.

Итак необходимо с одной стороны в отношении понятий различать жизненные условия и образ жизни, с другой стороны одновременно — с продвигающейся аналитической конкретизацией элементов жизненного процесса (активностей и условий разного порядка) и их взаимосвязей — далее разъяснять категорию образа жизни как специфический аспект реальности и восприятия диалектики жизненного процесса в целом.

Summary

R. Růžicka: Conception of the Way and Conditions of Life in Contemporary Soviet Literature: Approach, Conclusions, Consequences

The article analyzes and evaluates approaches, aspects and implications arising from the conceptual treatment of the way of life and conditions of life in contemporary Soviet literature. A number of further issues bearing on the problem area in question are singled out for consideration.

Despite the fact that the 'way of life' concept is generally defined within the context of life activities characterizing specific subjects (individuals, classes, etc.), considerable differences are traceable in the author's specific presentation of the dialectics of such activities and their conditions within the given conceptual framework. Hence the central issue involves the specificity of the phenomenon and the concept, and the attendant problem of representation, i. e. the expression of relational ties between the determinants of the phenomenon and the phenomenon itself.

Differences in the approach to the conceptual signification of the given notion are especially apparent in the different interpretations of the sense distinctive of the most common delimitation of way of life as the specificity of the varieties and forms of life activity. In the author's view, the concept of quality orienting the 'way of life' concept primarily towards the expression of the social essence of the subject's specific manifestation is of special importance for a clarification of the sense of the 'way of life' concept. With regard to the expression of way of life as a specific phenomenon, research up to now seems to have focused on aspects of structure. Nevertheless, the entire range of problems connected with the sense of the concept is ultimately reflected in the meaning component of the term 'life activity'.

Analysis reveals the inadequacy of two theoretical-methodological approaches:

1. The broad conception subsuming conditions and life activities under the notion 'way of life'. Differentiation between conditions of life and way of life is in no way synonymous with a relinquishment of the specification of their dialectical unity. In the contrary case, however, we deprive the concept of its specificity and function in cognition, i. e. of the capacity to express precisely the quality of the active aspect of the life manifestation of a specific subject.

2. The exclusive assignment of 'way of life' to the objective aspect of social reality. In the author's opinion, however, we should on no account identify the quality characteristics of objective determinants of life activities of a definite subject with the quality characteristics of its own life activities. A way of life is the end-result of the complex mutual interaction of heterogenous, external and internal, objective and subjective conditions with regard to the subject. A way of life therefore — seen in terms of the crucial meaning of the objective aspect — is of an objective-subjective character.

It is therefore indispensable to differentiate conceptually the conditions of life and the way of life as well as — along with the progressive analytical concretization of the components of the life process (activities and conditions of a different order) and their mutual ties — to clarify the 'way of life' category as a specific aspect of reality and as an aspect of identification of the dialectics underlying the totality of the life process.